

literature Epicureanism was interpreted as radical naturalism or hedonism. Therefore, there was a negative attitude towards Epicurus, and his supporters were called "pigs from the herd of Epicurus" (Porci de grege Epicuri). Grigory recognized Epicureanism's right to exist alongside other philosophical teachings, because, in his opinion, Epicurus "dealt with the body – the material world, while other scientists deal with the soul – the spiritual world." (Wiszniewski 1840: 140).

The thinker advocated the separation of secular and church power, the separation of the church from the state, and their non-interference in each other's affairs. He called for the separation and independence of natural science from religion, for a scientific explanation of natural phenomena; criticized those who try to subordinate the laws of nature to theology. Finally, for the sake of objectivity, we note that in addition to the testimonies we have listed, of a positive nature, so to speak, there are also skeptical ones.

In general, it is difficult to deny everything previously said, as well as the already established opinion of Polish and Ukrainian scientists that Sanotsky was the first among domestic thinkers who resolutely and openly criticized scholastic philosophy, which he called "a sleepy delusion of waking life" and initiated a new renaissance the humanistic stage in the philosophy of Ukraine and Poland. The starting point of his philosophy was the denial of authorities and the desire for independent thinking and critical understanding of the texts of ancient philosophers, characteristic of humanists (Wiszniewski 1840: 190). The following poets, writers, theologians and scientists became the successors of humanist culture in Ukraine: Yurii Drohobych (Kotermak) (c. 1450–1494), Pavlo Krosnenskyi (Rusyn from Krosno) (c. 1470–1517), Lukash from New Town (d. c. 1542), Stanislav Orikhovskiy-Roksolan (1513–1566).

#### References:

1. Długosz Jan. (1878) *Historiae polonicae*. XII, 1878,77 [Polish history XII, 1878] [in Polish]
2. *Encyklopedia kościelna*. (2014) [Church encyclopedia VI, 1000, 56] [in Polish]
3. Lytvynov V.D. (2000) *Renesansnyi humanizm v Ukraini. (Idei humanizmu epokhy Vidrozhennia v ukrainii filosofii XV – pochatku XVII stolittia)*. [Renaissance humanism in Ukraine. Ideas of humanism of the Renaissance in Ukrainian philosophy of the XV – early XVII century]. K. : Osnovy. 700, 156-167 [in Ukrainian]
4. Nowicki A. (1956) *Grzegorz z Sanoka i Filip Kallimach // Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*. [From the history of Polish philosophical and social thought.] Warsaw 400, 254, 237-238 [in Polish]
5. Nowicki A. (1967) *Filozofia włoskiego odrodzenia*. [Philosophy of the Italian Revival.] Warsaw, 250, 90-99 [in Polish]
6. Wiszniewski Michał. (1840) *Historia literatury polskiej*. [History of Polish Literature Vol. 1–10, 340] [in Polish]

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-24>

## МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА У ДРУГОКЛАСНИХ ЦЕРКОВНО-УЧИТЕЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ.

**Ганна Петренко,**

*аспірантка кафедри педагогіки й менеджменту освіти*

*Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»*

*Херсонської обласної ради (Херсон, Україна)*

*ORCID ID: 0000-0002-5233-4219*

*hannapet6@ukr.net*

**Анотація.** У статті розглянуто питання музичної підготовки у другокласних учительських школах Півдня України на рубежі XIX – XX ст. підвідомчих Училищній Раді при Св. Синоді. Зауважено, що виникнення такого типу шкіл у 1896 р. було обумовлено гострою необхідністю масової підготовки вчителів для зростаючої мережі шкіл грамоти. На підставі архівних документів автором досліджено особливості виникнення та функціонування другокласних церковно-учительських шкіл Херсонської та Таврійської єпархій, проаналізовано зміст, методи, форми, а також досягнуті результати музичного навчання у школах Південного регіону. Акцентовано на тому, що: головним предметом музичної підготовки в таких типах закладів був «Церковний спів»; в деяких школах також вивчалася гра на скрипці, духових інструментах; з найкращих вихованців організувалися оркестри, учнівські хори; поширеною практикою реалізації завдань духовно-морального та музичного виховання учнів було проведення літературно-музичних вечорів.

**Ключові слова:** музична підготовка, учительські школи, школи грамоти, Святіший Синод, Херсонська та Таврійська єпархія, Російська імперія.

## MUSIC TRAINING IN THE SECOND-GRADE CHURCH SCHOOLS FOR TEACHERS OF SOUTHERN UKRAINE AT THE TURN OF THE XIX – XX CENTURIES

**Ganna Petrenko,**

*Postgraduate Student of the Municipal Higher Educational Institution*

*“Kherson Academy of Continuing Education” of the Kherson Regional Council (Kherson, Ukraine)*

*ORCID ID: 0000-0002-5233-4219*

*hannapet6@ukr.net*

**Abstract.** The article examines the issue of musical training in second-grade schools for teachers of Southern Ukraine at the turn of the 19th and 20th centuries, which were subordinate to the Educational Council of the Holy Synod. It has been noted that the emergence of such schools in 1896 was due to the urgent need for mass training of teachers for the growing network of literacy schools. On the basis of archival documents, the author has researched the peculiarities of the emergence and functioning of second-grade church schools for teachers of the Kherson and Taurida Dioceses. The content, methods, forms, as well as the achieved results of music education in schools of the Southern region have been analyzed in the article. It has been emphasized that the main subject of musical training in these types of institutions was Church Singing; in some schools, playing the violin and wind instruments were also studied; orchestras and choirs were organized from the best pupils; a widespread practice of implementing the tasks of spiritual, moral and musical education of pupils was the holding of literary and musical evenings.

**Key words:** Musical training, schools for teachers, schools of literacy, Holy Synod, Kherson and Taurida Diocese, Russian Empire.

**Вступ.** Початкова освіта є основою. Вона визначає наступні ступені навчання та виховання людини.

Увага сучасних педагогів все частіше спрямовується на розробку та практичне вдосконалення системи, методів та прийомів навчання. В процесі пошуку оптимальної моделі сучасної системи освіти та виховання молодого покоління акцент робиться на визначенні її духовно-моральної основи. Важливим елементом естетичного виховання учнів є музична підготовка, тому особливий інтерес у цьому контексті викликає практичний досвід навчання музиці у другокласних церковно-учительських школах Півдня України на рубежі XIX-початку XX ст.

Розвиток початкової освіти нерозривно пов'язаний з практикою роботи школи. У працях істориків, філософів, педагогів, діячів народної освіти Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. (М. Бунаков, М. Вессель, П. Каптерев, М. Корф, Д. Тихомиров, К. Ушинський, М. Чехов, Г. Фальборк та ін.) висловлюється думка про те, що пошук шляхів розвитку та вдосконалення народної освіти протягом кількох століть полягає насамперед у пошуку тієї форми школи, яка б стала народною.

Розгляд церкви як інституту, який сприяє підвищенню культурного рівня населення та закладає моральні основи розвитку особистості та суспільства отримало своє відображення у працях Д. Лагишиної, В. Рожкова, Є. Шестуна, а також у дисертаціях Є. Введенського, О. Крутицької, Р. Яценко та ін.; серед авторів, які торкалися дослідження ролі церковних шкіл в історії народної освіти, можна визначити О. Кочеткову і К. Сисоєву.

Освітні реформи другої половини XIX – початку XX ст., питання розвитку народної освіти України стали предметом наукової розвідки О. Білецького, С. Васильєва, В. Гриньова, Т. Денисюк, І. Зайченка, С. Золотухіна, О. Кохановської, Н. Побірченко, Н. Рудічевої, О. Сухомлинської, Н. Якушко та ін.

Розвиток музичної освіти Півдня України розглядали у своїх дослідженнях Л. Баширової, А. Готсдинер, Л. Долгих, Я. Кацанова, С. Мирошніченко, А. Полячка, А. Топорова, В. Щепакіна та ін.; музичну підготовку в закладах освіти Херсонської губернії вивчали П. Єлесіна, А. Желан, М. Мінць, І. Петренко, С. Якименко та ін.; становлення та розвиток освіти Таврійської губернії розглядався у роботах Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Константинова, М. Коляди, К. Костильової, Л. Маршала, Л. Моїсеєнкової, І. Прудченко, Л. Редькиної, Т. Седової, Л. Шкарлат та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, у сучасній історіографії покладено лише початок спеціального вивчення проблеми церковних шкіл Півдня України, а залишається необробленим великий пласт архівних матеріалів, у змісті яких недостатньо розкрито питання музичної підготовки в цих закладах та особливості їх розвитку в Південному регіоні.

**Метою статті** є дослідження особливостей музичної підготовки у другокласних церковно-учительських школах Півдня України кінця XIX – початку XX ст.

Для досягнення цієї мети вважаємо необхідним вирішення наступних завдань:

- висвітлити роль церкви у становленні та розвитку народної освіти Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст.;
- провести аналіз державного впливу на створення та розвиток церковних шкіл;
- з'ясувати преумови виникнення другокласних учительських шкіл;
- розглянути, як здійснювалася практична реалізація провітницьких завдань у цих типах шкіл Півдня України;
- розкрити питання музичної підготовки у другокласних учительських школах Херсонської та Таврійської епархій.

Основними матеріалами для цього дослідження послужила архівна періодика зазначеного періоду: «Херсонські єпархіальні відомості» та «Таврійські єпархіальні відомості».

Методи дослідження визначалися характером поставлених завдань, а також джерельною базою роботи. Особлива увага приділялася історико-педагогічному, логічному, ретроспективному методам та методу компаративістики.

**Основна частина.** Наприкінці XIX – початку XX ст. церковна школа була одним із найпоширеніших типів початкових училищ Російської імперії, вона органічно вписувалася в загальнодержавну систему народної освіти, активно сприяла поширенню грамотності та формуванню релігійно-морального виховання серед широких мас населення.

Ініціаторами створення церковно-парафіяльних шкіл стали обер-прокурор Св. Синоду К. Побєдоносцев та педагог С. Рачинський. Вони виробили ідеологічні засади та навчально-виховні принципи нових шкіл (Goncharov & Plokhova, 2012: 102).

Для основної частини населення країни початкова школа була єдиним ступенем освіти, на якому закладалися основні світоглядні уявлення юних громадян країни. Мережа народних шкіл, що перебувала під пильним наглядом церкви, а головними дійовими особами були священнослужителі, була масштабним явищем, яке впроваджувалось в життя сміливо та енергійно. Крім того до кінця XIX ст. по всій країні вже діяли державні, земські та приватні народні початкові школи.

Православна церква в особі церковно-навчального відомства поступово, але послідовно створювала структури, що наповнювали нову систему народної освіти реальним змістом. До них відносяться центральні синодальні органи управління, місцеві органи управління – єпархіальні училищні ради, яким підпорядковувалися єпархіальні спостерігачі церковно-парафіяльної школи, власні педагогічні навчальні заклади – другокласні, а потім церковно-учительські школи, періодичне видання – загальноросійський щомісячний педагогічний журнал «Народна освіта» (1895-1916 pp.), власна система підвищення кваліфікації педагогів (Goncharov & Plokhova, 2012: 105).

«Правила про церковно-парафіяльні школи», затверджені імператором Олександром III 13 червня 1884 р., започаткували реформу церковної школи. Після видання «Правил» починається швидке зростання церковних шкіл. За десять років їх кількість в Російській імперії зростає з 4 213 тис. (98 тис. учнів) до 29 259 тис. (909 тис. учнів). Основними типами церковних шкіл у цей період стають однокласні церковно-парафіяльні з трирічним курсом навчання та школи грамоти (Zhitenev, 2001: 48).

«Положення про управління церковно-парафіяльними школами та школами грамоти» від 26 лютого 1896 р., підтверджувало їх самостійність у справі навчання підростаючого покоління, а «Положення про церковні школи», затверджене 1 квітня 1902 р. стало результатом вісімнадцятирічної діяльності церковної школи і законодавчо закріплювало усі типи навчальних закладів, що сформувалися протягом цього періоду: однокласні та двокласні церковно-парафіяльні школи, школи грамоти, другокласні та церковно-учительські школи. У той же час, «Положення про церковні школи» стало основою для подальшого існування всіх типів церковних навчальних закладів, будучи чинним законом до 1917 р.

Починаючи з 1894 р. на розвиток церковних шкіл держава виділяє значні кошти, що прискорило не тільки кількісне, а і якісне їх зростання. Клопотання про відкриття нових шкіл надходили від селянських товариств і духовенство змушене було погоджуватися, особливо на заснування шкіл грамоти.

У суспільстві на рубежі XIX – XX ст. склалося вже тверде переконання, що вчитель – це професія, до якої треба готувати спеціально. Відомий філософ В. Розанов висловив думку, поширену в педагогічному середовищі того часу про те, що сільський вчитель має бути вихідцем із селянського середовища (Rozanov, 1995: 96).

Нові умови розвитку церковно-парафіяльної освіти поставили перед вищою духовною адміністрацією завдання створення умов для забезпечення церковної школи особливим, досить освіченим та педагогічно підготовленим контингентом викладачів. К. Победоносцев акцентуючи цей напрямок освітньої політики у своїй книзі «Вчення і вчитель» зазначав, що мало користі в тому, що шкіл налаштуємо ми всюди безліч, а вчителів не виховаємо (Krutitskaia, 2004:130).

З метою реалізації цього завдання у 1886 р. при духовних семінаріях було засновано «зразкові» початкові училища, які служили для практичної підготовки вихованців семінарії до майбутньої діяльності на звання законоучителів та вчителів церковно-парафіяльних шкіл. Тим не менш, через низьку оплату випускники духовних семінарій неохоче йшли на учительські місця до церковних шкіл.

Для вирішення потреб держави в спеціально підготовлених викладачах секретарем синодальної училищної ради, чиновником з особливих доручень при обер-прокурорі Св. Синоду з питань церковно-парафіяльних шкіл В. Шемякіним розробляється проект створення другокласних шкіл (Zhitenev, 2020:43). Цей проект передбачав відкриття у кожному повіті двох другокласних шкіл із гуртожитками. Специфіка таких закладів полягала у тому, що викладацькі кадри мали готуватися з селянських дітей. До цих шкіл планувалося приймати найкращих випускників повітових початкових училищ, щоб вони могли здобути загальну освіту та пройти спеціальну педагогічну підготовку без відриву від сільських умов життя. Після закінчення курсу молоді вчителі повинні були розійтися по своїх селищах, щоб по можливості та необхідності відкрити школи грамоти, вчителювати в них, ведучи при цьому звичайний селянський спосіб життя (Po povodu desiatiletia i vtoroklassnykh shkol, 1907: 239–240).

Перші другокласні школи в Російській імперії з'явилися у 1896 р., але ще сім років вони не мали чіткого правового статусу статутів, навчальних програм, регламентованих штатів. Їхній педагогічний характер не був встановлений законодавчо, навчання у другокласних школах не дозволяло отримувати свідоцтва на присвоєння вчительського звання (Goncharov & Plokhova, 2012: 109).

Чисельність другокласних шкіл на рубежі століть завдяки державній підтримці зростала з кожним роком. У перший рік їхнього офіційного існування в Російській імперії було відкрито 131 другокласних шкіл, до початку 1898 р. функціонувало 255 шкіл (Istoricheskii ocherk, 1909:18), а у 1908 р. діяло вже 426 шкіл (328 чоловічих та 98 жіночих) подібного типу (Tserkovnye shkoly, 1909: 28). Зростання кількості церковних шкіл такого типу свідчило про те, що кадровий дефіцит світських вчителів і вчительок однокласних церковно-парафіяльних шкіл і шкіл грамоти не прикривався за рахунок спеціалізованих навчальних закладів.

Для поповнення достатньої кількості кваліфікованих педагогів напочатку XX ст. в Російській імперії згідно «Положенню про церковні відомства православного сповідання», крім двокласних, створювалися церковно-учительські школи, які спрямовувалися на підготовку вчителів початкових навчальних закладів усіх розрядів.

На Півдні України перші другокласні учительські школи почали створюватися з 1896 р., у Херсонській та Таврійській губерніях були відкриті чоловічі, жіночі та одна змішана, але церковно-учительська школа існувала

лише у Херсонській єпархії. Питання про їх влаштування у Таврійській єпархії неодноразово порушувалося місцевою училищною владою перед Св. Синодом, але для Таврійської єпархії була призначена лише церковно-учительська школа у с. Шамівка Олександрійського повіту Херсонської губернії (Chernetckii, 2021: 407).

У Херсонській єпархії існувало три чоловічі другокласні школи: з 1896 р. – Глодоська у Єлисаветградському повіті, з 1899 р. Демидівська у Тираспольському повіті та Новгородківська у Олександрійському повіті (Otchet, 1903: 375):

Таблиця 1

## Другокласні школи Херсонської єпархії за 1901–1902 н. р.

Другокласні школи	Відділення			Всього	Зразкові школи	Всього
	молодше	середнє	старше			
Глодоська	23	21	15	59	60	119
Демидівська	32	21	9	62	50	112
Новгородківська	27	20	17	64	47	121
Всього	82	62	41	185	157	352

Четверта жіноча Садовська другокласна школа Херсонського повіту відкрилась у 1903 р.

Другокласні учительські школи створювалися як тимчасовий захід, особливих державних дотацій, чітко продуманої концепції підготовки до педагогічної діяльності для вихованців шкіл не передбачалося. Зміст шкільної освіти був дуже скромним і виглядав наприкінці століття таким чином: «Второкласна школа спочатку була не що інше, як відокремлений від першого другий клас двокласної церковно-парафіяльної школи з приєднанням до нього однорічного учительського курсу. Весь курс другокласної школи був трьохрічним» (Istoricheskii ocherk, 1909: 337).

На самостійне вирішення єпархіальних училищних рад було надано широке коло питань: про правила набору, програми, методи, підготовку до педагогічної діяльності.

Передбачалося, що другокласні школи являтимуть собою нові «релігійно-просвітницькі пункти», тому мали відкриватися у селах, що були далеко від міст, заводів і фабрик, монастирів тощо (О. Е. В., 1896: 773).

У Таврійській єпархії с кінця XIX ст. було відкрито всього п'ять другокласних церковно-парафіяльних шкіл. З'явилися вони таким чином: у 1896 р. чоловіча Софіївська Дніпровського повіту та жіноча Козаче-Лагерська Дніпровського повіту. З 1897 р. відкривається змішана Алуштинська Ялтинського повіту, але як даний тип навчального закладу проіснувала тільки декілька років. Останній випуск Алуштинської другокласної школи у складі шести осіб було здійснено у 1902 р. З 1903 р. з'являється друга чоловіча Таганаська другокласна школа Перекопського повіту.

Про влаштування чоловічої другокласної школи у с. Велика Знам'янка Мелітопольського повіту клопотав архієпископ Таврійський Микола (Зіоров) ще у 1900 р., проте відкрита вона була тільки у 1910 р. (Chernetckii, 2021: 403).

Викладачів призначала на службу єпархіальна училищна рада з осіб, які закінчили церковно-учительську школу, вищий або середній навчальний заклад. До штату викладачів входили: законоучитель – священик, завідувач школою, старший учитель, молодший учитель і учитель школи грамоти (однокласної церковно-парафіяльної школи), влаштованої з метою практичних занять. Згідно архівних даних, на 1908 р. в Російській імперії викладачів другокласних шкіл з вищою освітою становило 0,6%; із середньою педагогічною освітою 3,4%, переважна більшість – 78% – мали середню освіту (гімназія, повітове училище) та 3,41% взагалі мали лише свідоцтво на звання народного вчителя (Istoricheskii ocherk, 1909: 337).

У другокласні учительські школи приймали підлітків від тринадцяти до сімнадцяти років православного віросповідання, які здобули освіту у початкових навчальних закладах. Дівчатам для вступу вважалася достатня домашня освіта (Kostyleva, 2020: 91).

Навчальне навантаження такого типу шкіл було встановлено Св. Синодом у листопаді 1902 р. У перший і другий рік заняття становили 26 годин на тиждень, на третій рік – 28 годин (Programmu, 1903: 124).

У травні 1903 р. були запроваджені і нові ускладнені програми для другокласних шкіл. Св. Синод задумав привести навчальний курс у відповідність до навчального курсу учительських семінарій, а до викладання спеціальних дисциплін (церковнослов'янської мови, церковного співу) пред'являлися більш вищі вимоги (Goncharov & Plokhova, 2012: 112).

Відповідно до «Положення про церковні школи», зміст навчання включав такі дисципліни: Закон Божий, загальна і російська церковна історія, церковний спів, російська мова, церковно-слов'янська мова, вітчизняна історія, географія з відомостями про явища природи, арифметика, геометричне креслення та малювання, дидактика, початкові відомості про гігієну, чистопис. У жіночих школах курс навчання було доповнено рукоділлям.

З дозволу єпархіальної училищної ради у вигляді додаткових уроків чи особливих курсів до програми навчання могли бути впроваджені іконопис, музика, ремесла, вивчення сільського господарства (Kostyleva, 2020: 93).

До змісту педагогічної підготовки крім вивчення дидактики входили обов'язкові практичні заняття у зразковій однокласній церковно-парафіяльній школі. У «Правилах для второкласних шкіл», які регламентували діяльність подібних навчальних закладів, зазначалося, що оскільки школа второкласна має головною своєю метою

готувати учителів для школи грамоти, при ній має бути влаштована зразкова школа, де учні второкласної школи наочно будуть навчатися дидактичним прийомом під керівництвом вчителя зразкової школи грамоти (Riazanskie eparkhialnye vedomosti, 1986: 273- 274).

Педагогічна практика у зразковій школі включала пасивну і активну частину. Пасивна полягала зі знайомства майбутніх вчителів із внутрішньою складовою початкової школи, відвідування занять, спостереження за методами, якими користувався вчитель. Учні третього відділення виконували роль помічників учителя зразкової школи. Активна частина педагогічної практики передбачала самостійне проведення пробних уроків (Kostyleva, 2020: 93).

Церковний спів вважався одним із головних предметів навчального процесу. На цей предмет відводилося: в молодшій групі -3 години на тиждень, у середній групі – 4 і в старшій групі – 2 години (Raspisanie, 1903: 68). Програма включала теоретичний і практичний курс церковного співу.

В учительському класі Новгородківської школи Херсонської єпархії за 1900–1901 н. р. з теорії співу викладено такі відомості: про музичні звуки (довгі та короткі; вимірювання та порівняння звуків за тривалістю; записування їх на нотному стані і за цифровою системою); тривалість нот; паузи; значення крапки при ноті; види такту простого та складного; знаки альтерації; відомості про гама (структура мажорної та мінорної гама, перший і другий тетракорди; гама дієзні і бемольні, а також паралельні їм мінорні гама; ступені гама і їх назви; опорні звуки ладу; вступні звуки (II і VII сходинки); мінорна гармонічна і мелодична гама); відомості про випадкові знаки; інтервали. З гармонійного співу учні вивчали: транспозицію мелодії; консонанси і дисонанси; види тризвуків; перше і друге обернення тризвуків; інтервали обернення тризвуків; септакорд, акорд; тісне і широке розташуванням голосів у гармонії; темп і виразність; значення музичних термінів forte, piano, adagio, maestoso, allegro, crescendo, diminuendo та ін. (Otchet, 1901: 797).

Теорія співу викладалася по «Підручнику російського церковного співу» О. Рязського, «Методики співу» (ч. I) О. Карасьова, «Музичній хрестоматії» О. Карасьова (Otchet, 1903: 379).

Практичний курс церковного співу вивчали по «Навчальному Побуту нотного співу»: тропарі недільні, «Бог Господь» восьми гласів; тропарі дванадесятих свят; Богородичні догматики восьми гласів, величання дванадесятих свят і особливо шанованих свят знаменного розспіву; прокімни недільні восьми гласів, знаменного розспіву; ірмоси недільні; прокімни недільні восьми гласів грецького розспіву; «Господи воззвах» восьми гласів; стихирі і догматики 8-ми гласів придворного наспіву (напам'ять); величання. Розучували великопосні піснеспіви – Літургія Передшеосвячених Дарів, «Нехай виправиться моя молитва» тріо П. Турчанінова, «Тебе одящогося світом» П. Турчанінова, «Прийдіть, убажимо Йосифа» Д. Бортнянського, Задостойники П. Турчанінова, О. Львова (Otchet, 1901: 798).

Учні третього відділення навчали управляти і диригувати хором. З кращих учнів другокласної та зразкової школи здатних до співу, а також з тих, які володіють кращими голосами, були сформовані хори, які показували свою майстерність під час концертів, добиваючись злагодженого виконання досить складних в музичному відношенні партій (Vtoroklassnye shkoly, 1905: 524). Так, у Глодоському другокласному училищі Херсонської єпархії на другий день свята Різдва Христова у 1900 р. на літературно-вокальному вечорі під керівництвом вчителя співу Й. Добрики хор вихованців співав концерт Д. Бортнянського «Слава во вишніх Богу» та народний гімн «Боже, царя бережи» (Prazdnichnyi vecher v Glodosskom vtoroklassnom uchilishche, 1900: 91); під час літературно-вокально-музичного вечора 17 лютого 1900 р. учнівським хором Демидівської школи Херсонської єпархії під керівництвом вчителя зразкової школи грамоти Є. Шевченко були виконані гімни, патріотичні та побутові пісні, а також такі складні для сільського учнівського хору пісні, як «Був у Христа – Немовля сад», «Чому сьогодні мамо» та ін. (Literaturni vecher v s. Demidove, 1900: 224-226); 5 лютого 1909 р. у Софіївській другокласній учительській школі Таврічеської єпархії на літературно-музикальному вечорі хор учнів школи проспівав «Боже, люби Царя» з опери М. Глінки «Життя за Царя», «Гой ти, Дніпро» з опери «Аскольдова могила» О. Верстовського, а також учнями болгарками був виконаний репертуар болгарських пісень та гімн «Шумить Маріца» (національний гімн Болгарії з 1886 до 1944 р.) (Literaturno-muzikalnyi vecher v Sofievskoi vtoroklassnoi uchitel'skoi shkole, 1909: 522-523).

Практичні заняття у школі склалися із зразкових та пробних уроків, велися щотижня по 1 годині. У всіх школах самостійно вивчали з хором чотириголосні переклади і церковні твори М. Бахметьєва, О. Львова та ін. композиторів (Otchet, 1901: 798). Учні старшого відділення по черзі самостійно керували шкільним хором під час богослужіння, а молодшого та середнього відділення під час читання молитов у школі. В якості посібників використовували: «Досвід облаштування церковного хору переважно з селянських хлопчиків» Ю. Лисянського та «Практичну школу хорового співу» Комарова (Otchet, 1903: 385).

Таблиця 2

## Другокласні школи Херсонської єпархії за 1909 р.

Другокласні школи	Відділення			Всього	Закінчили курс у 1909 р.
	молодше	середнє	старше		
Глодоська	25	21	17	57	10
Демидівська	24	17	14	55	15
Новгородківська	31	27	18	76	12
Садоська	31	17	17	65	22
Всього	111	82	60	253	59

У перше десятиліття ХХ ст. в Російській імперії школи грамоти як вид навчального закладу починає втрачати своє значення. Зі звітів єпархіальних спостерігачів відомо, що найвища кількість шкіл грамоти у Таврійській єпархії була у 1903 р. – 197, але вже у 1916 р. їх налічувалося всього 95 (Chernetckii, 2021: 406). але другокласні школи Херсонської єпархії к 1910 р. ще залишалися затребуваними у селян та міщан через те, що надавали досить високий рівень початкової освіти (Vedomost, 1910: 533):

Крім церковного співу, во всіх другокласних школах Херсонської єпархії вихованці опановували гру на скрипці, віолончелі та ін. інструментах. Для більш успішного навчання у школах за 1900-1901 н. р. було придбано: у Новгородківській школі 18 скрипок; у Глодоській 6 скрипок, віолончель та фісгармонія; у Демидівській – 10 скрипок і віолончель (Otchet, 1901: 799). З найбільш талановитих музикантів склали учнівські оркестри, які грали по недільних та святкових днях у школі після обіду, а також брав участь у народних читаннях, літературних вечорах та актах.

Викладання музики в Херсонській єпархії більш успішно було поставлено у Демидівській школі. Музикою займалися майже всі учні другокласної школи, впродовж року було проведено 123 годинні уроки. Незважаючи на відсутність постійних засобів, у 1902–1903 н. р. школа мала такі інструменти: 11 скрипок, 1 віолончель, 1 контрабас, 1 тромбон, 1 корнет-а-пістон, 1 трубу «Фа», 1 кларнет, 2 флейти, 2 барабани-великий з тарілками і малий та 1 трикутник.

Управління оркестром і розучування п'єс було доручено місцевому музиканту-аматору. Деякі гімни, середньої складності мелодії та п'єси учні грали абсолютно вільно. Вчитель Бутовський знайомив вихованців з улаштуванням скрипки, правилами положення корпусу інструмента, займався формуванням та вдосконаленням первинних навичок гри, починаючи від володіння смичком і постановки пальців, і закінчуючи грою по нотах гам. Для розвитку практичних навичок ведення смичка, підбирав учням найбільш легкі для початківців вправи, що сприяли збереженню ненапруженого стану руки, а також вільному триманню та веденню смичка (вправи в постановці пальців на всіх струнах, вправи смичком на вільних струнах та ін.), вивчалася натуральна гама в першій позиції і гра легких п'єс та дуетів. Закінчуючи школу, більшість вихованців досить вільно вміли грати в першій позиції та розбирати нескладні церковні мотиви (Otchet, 1905: 556).

У Глодоській школі правилам гри на скрипці учні навчалися по школі Ж.-Ф. Мазаса і шкільний оркестр складався з 8–10 учнів; у Новгородківській школі бажачи учні самостійно займалися по школі Л. Альбрехта, вдаючись до допомоги вчителя у найскладніших випадках (Otchet, 1905: 556-557).

Ігри на скрипці у Таврійській єпархії навчали охочих у Софіївській та Таганаській школах вчителі співу у вільний від уроків час (Chernetckii, 2021: 405).

З 1911–1912 н. р. на Півдні України з'являється можливість відкривати при діючих другокласних школах однорічні курси для випускників. При жіночій Козаче-Лагерській школі Таврійської єпархії був відкритий додатковий курс, по завершенні якого вихованки отримували особливе посвідчення, що дозволяло їм вчителювати в однокласній церковно-парафіяльній школі (Kostyleva, 2020: 95).

Статистичні дані о кількості учнів у всіх другокласних школах Таврійської єпархії за 1912–1913 н. р. виглядають таким чином (Otchet Tavricheskogo eparkhialnogo nabliudatelia, 1914: 465–466).

Таблиця 3

## Другокласні школи Таврійської єпархії за 1912–1913 н. р.

Другокласні школи Таврійської єпархії у 1912-1913 н. р.	I рік навчання	II рік навчання	III рік навчання	Всього	Тих, хто закінчив курс
Козаче-Лагерська	39	27	10	76	8
Софіївська	19	13	5	37	4
Таганашевська	12	17	14	43	11
Більше-Знаменська	18	13	15	46	15

Недостатнє фінансування, виключення шкіл грамоти із мережі загального навчання призвело до помітного зменшення другокласних шкіл після 1914 р., і як наслідок цього, випускники не могли влаштуватися на роботу за своєю спеціальністю. Згідно статистики, ще у 1901–1907 рр. ті, хто закінчили курс у другокласних школах... важче знаходять собі учительські місця в школах – всього 28,8%, зате збільшується кількість вступників для здобуття освіти до інших навчальних закладів, головним чином церковно-учительських шкіл (12%). Досить значний також відсоток тих, хто закінчив другокласні школи доводиться на громадську та приватну службу (10,4%). Майже 60% випускників другокласних шкіл обрали собі будь-який інший вид діяльності, але не педагогічний (Istoričeskii ocherk, 1909: 651).

Подальше існування двокласних шкіл було перервано Першою світовою війною та подіями Лютневої революції. Тимчасовий уряд своєю постановою від 20 червня 1917 р. церковні школи, а також і всі будівлі, що належить їм, передало до відомства Міністерства народної освіти (Zhitenev, 2020:47).

**Висновок.** Таким чином, завдяки державній політиці Російської імперії, в рамках якої уряд намагався вирішити проблему поширення елементарної освіти, друга половина XIX ст. на Півдні України ознаменувалася створенням мережі церковно-парафіяльних шкіл та пов'язаних з ними педагогічних навчальних закладів-другокласних та церковно-учительських шкіл.

Аналіз архівних матеріалів дозволив встановити, що у Херсонській єпархії у досліджуваний часовий період існувало три чоловічі другокласні школи та одна жіноча. У Таврійській губернії здійснювали освітню діяльність п'ять другокласних шкіл: три чоловічі, одна жіноча та одна змішана.

До другокласних церковно-парафіяльних шкіл могли вступати особи всіх станів православного віросповідання від тринадцяти до сімнадцяти років, які отримали початкову освіту. Ці школи мали 3-х-річне навчання. Для практичного ознайомлення з веденням шкільної справи і для кращого засвоєння прийомів викладання, старші учні другокласних шкіл вели заняття у зразкових школах.

Музична підготовка в таких закладах освіти включала церковний спів, хоровий спів; у деяких школах навчали гри на скрипці, духових інструментах, практикували участь у шкільному оркестрі.

Церковний спів вважався одним із головних предметів. До шкільної програми входили теоретичний та практичний курс, а також формування навичок управління хором. З найкращих голосів вихованців школи викладачі організовували хор, який нарівні з учнівськими оркестрами брав участь у різноманітних шкільних святах, літературно-музичних вечорах.

Основні завдання викладання церковного співу у школі полягали в наступному: прилучення учнів до духовних цінностей православ'я; виховання релігійно-морального почуття; навчання співів церковних піснеспівів і молитов для участі у богослужінні.

Музична підготовка становила невід'ємну частину шкільного виховного процесу. Навчання дітей музиці сприяло:

- формуванню основ музичної культури дітей через емоційне сприйняття музики як невід'ємної частини духовної культури;
- виховання емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, художнього смаку, моральних та естетичних почуттів;
- розвитку сприйняття музики, інтересу до музичної діяльності, образного та асоціативного мислення та уяви, музичної пам'яті та слуху, творчих здібностей у різних видах музичної діяльності;
- збагачення знань про музику, її інтонаційно-образну природу, жанрове та стиліове різноманіття, особливості музичної мови;
- оволодіння практичними вміннями та навичками у навчально-творчій діяльності (спів, слухання музики, гра на музичних інструментах).

Підготовка вчителів у другокласних школах кінця XIX – початку XX ст. дозволила значно підвищити грамотність населення у сільській місцевості, а також сприяла зростанню загального освітнього рівня Південного регіону України.

Досвід музичної підготовки учнів даного типу церковно-парафіяльних шкіл становить інтерес для сучасного вчителя. Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення ролі другокласних учительських шкіл у системі початкової освіти Півдня України.

#### References:

1. Vedomost Khersonskogo Eparkhialnogo Uchilishchnogo Soveta o tserkovnykh shkolakh za 1909 grazhdanskii god [Bulletin of Kherson Diocesan School Council on church schools for the civil year 1909]. (1910). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 21 [in Russian].
2. Vtoroklassnye shkoly. Uspekhi obucheniia po predmetam uchebnogo kursa. Dopolnitelnye uroki ili kursy po ikonopisaniiu, muzyke, remeslam i selskomu khoziaistvu. Kursy po tserkovnomu peniiu [Second-grade schools. Learning success in subjects of the training course. Additional lessons or courses in icon painting, music, crafts and agriculture. Church singing courses]. (1905). 16 (VI), 520 – 524 [in Russian].
3. Goncharov, M. A., & Plokhova, M. G. (2012). Tserkovno-prikhodskie shkoly i ikh mesto v podgotovke uchitelei v Rossii v kontce XIX – nachale XX v. [Church-parochial schools and their place in the training of teachers in Russia in the late 19th – early 20th centuries]. *Vestnik PSTGU IV: Pedagogika. Psikhologiya*, 2 (25), 101–117 [in Russian].
4. Zhitenev, T. E. (2020). Vtoroklassnye shkoly – nachalnye pedagogicheskie uchebnye zavedeniia Sviatishhego Sinoda na rubezhe XIX–XX vekov [Second-grade schools – primary pedagogical educational institutions of the Holy Synod at the turn of the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries]. *Povolzhskii vestnik nauki*, 1 (15) [in Russian].
5. Zhitenev, T. E. (2001). Nachalnye tserkovnye shkoly Rossii i ikh vzaimootnosheniia s gosudarstvennoi vlastiu v kontce XIX–XX veka [Primary church schools in Russia and their relationship with state power at the end of the 19th – 20th centuries]. *Trudy nauchnoi konferentsii studentov i aspirantov «Lomonosov 2001»*. *Istoriia*, 47-50 [in Russian].
6. Zhitenev, T. E. (2004). *Tserkovnoprikhodskie shkoly v Rossii 1884-1918* [Church-parochial schools in Russia (1884–1918)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Moscow [in Russian].
7. Istoricheskii ocherk razvitiia tserkovnykh shkol za istekshee dvadcatipiatiletie (1884–1909) [Historical outline of the development of church schools over the past twenty-five years (1884–1909)]. (1909). Sankt-Peterburg [in Russian].
8. Kostyleva, E. V. (2020). Podgotovka uchitelei vo vtoroklassnykh shkolakh Tavricheskoi gubernii (nachalo XX veka) [Training of teachers in second-grade schools in the Tauride province (the beginning of the 20th century)]. *Uchenye zapiski Krymskogo federalnogo universiteta V. I. Vernadskogo. Sotsiologiya. Pedagogika. Psikhologiya*, 6 (72), 4 [in Russian].
9. Krutitckaia, E. V. (2004). Tserkovno-prikhodskie shkoly Rossii v kontce XIX – nachale XX veka [Church-parochial schools in Russia in the late 19th – early 20th centuries]. (Doctor's thesis). Moscow [in Russian].
10. Literaturnyi vecher v s. Demidove, Tiraspol'skogo uezda [Literary Evening in the village of Demidov, Tiraspol district]. (1900). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 7 [in Russian].
11. Literaturno-muzykalnyi vecher v Sofievskoi vtoroklassnoi uchitel'skoi shkole [Literary and Musical Evening at the Sofievka second-grade teacher's school]. (1909). *Tavriiskie eparkhialnye vedomosti*, 12 [in Russian].

12. O. E. V. O vtoroklassnykh tserkovnykh shkolakh [About second-grade church schools]. (1896). *Tavrisheskie eparkhialnye vedomosti*, 27 [in Russian].
13. Otchet o sostoianii tserkovno-prikhodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1901-1902 uch. god. [Report on the state of church-parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese in terms of educational and upbringing aspect for the academic year 1901–1902]. (1903). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 13, 375-387 [in Russian].
14. Otchet o sostoianii tserkovno-prikhodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1900–1901 uch. god. [Report on the state of church-parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese in terms of educational and upbringing aspect for the academic year 190–1901]. (1901). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 23, 792-827 [in Russian].
15. Otchet o sostoianii tserkovnykh shkol Khersonskoi eparkhii za 1902–1903 uch. god. [Report on the state of church schools in the Kherson diocese for the academic year 1902–1903]. (1905). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 18, 555-563 [in Russian].
16. Otchet Tavricheskogo eparkhial'nogo nabludatel'ia o sostoianii tserkovnykh shkol Tavricheskoi eparkhii v 1912–1913 uchebnom godu [Report of the Tauride diocesan observer on the state of church schools in the Tauride diocese in the academic year 1912–1913]. (1914). *Tavrisheskie eparkhialnye vedomosti*, 33 465–466 [in Russian].
17. Po povodu desiatiletiiia vtoroklassnykh shkol [On the decade of second-grade schools]. (1907). *Vladimirskie eparkhialnye vedomosti*, 15 [in Russian].
18. Prazdnichnyi vecher v Glodosskom vtoroklassnom uchilishche [Festive Evening at the Glodosskom second-grade school]. (1900). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 3 [in Russian].
19. Programmy uchebnykh predmetov dlia tserkovno – prikhodskikh shkol [Programs of subjects for church-parochial schools]. (1903). Sankt-Peterburg [in Russian].
20. Raspisanie uchebnykh predmetov po godam obucheniiia i chisla urokov po kazhdomu predmetu vo vtoroklassnoi shkole [Schedule of subjects by year of study and the number of lessons for each subject in the second-grade school]. (1903). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 4 [in Russian].
21. Rozanov, V. V. (1995). *Okolo tserkovnykh sten* [Around the church walls]. Moskva [in Russian].
22. Riazanskie eparkhialnye vedomosti [Riazan diocesan statements]. (1986). Riazan : Tip. Sv. Vasiliia [in Russian].
23. Tserkovnye shkoly Rossiiskoi imperii k 1908 godu. Statisticheskie svedeniia [Church schools of the Russian Empire in 1908. Statistical information]. (1909). Sankt-Peterburg [in Russian].
24. Chernetckii, V. (2021). K voprosu o podgotovke pedagogicheskikh kadrov dlia shkol gramoty v kontce XIX – nachale XX vv. na primere Tavricheskoi eparkhii [To the question of teaching staff training for literacy schools in the late XIX – early XX centuries on the example of the Taurida diocese]. *Vestnik Istoricheskogo obshchestva Sankt-Peterburgskoi Dukhovnoi Akademii*, 3 (8), 400–412 [in Russian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-25>

## ПРИЗНАНИЕ СОВМЕСТНЫХ ЗАВЕЩАНИЙ ЗАКЛЮЧЁННЫМ ДОГОВОРом НАСЛЕДОВАНИЯ: ВОПРОСЫ СТАТУСА ПРАВ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

*Эдвард Пилипсон,*

*претендент на степень доктора права*

*Рижский Университет Паула Страдия (Латвия, Рига)*

**Аннотация.** Совместные завещания как институт договорного наследования представляют собой правовую форму, которой присуща нестабильная правовая природа. Компетентное правовое регулирование в зависимости от фактического состава, может преобразовать совместные завещания, а также их сопутствующие формы – взаимные и корреспондирующие завещания, в договор наследования. При данном преобразовании будут изменены принципиальные для правового регулирования совместных завещаний категории, включающие в себя нормы, определяющие статус прав и обязательств, активность и ретроактивность норм. Данные категории определяют существенные составные части как совместных завещаний, так и договора наследования и при их изменении возможно образование содержательных коллизий. Вопросы, несомненно, возникают при определении компетентного права для обеспечения процесса признания. Процесс признания как правовая сделка самостоятельного характера также вызывает содержательные коллизии между нормами, регулирующими право наследования по завещанию и нормами, регулирующими наследование по договору. Причиной данному феномену является детипизация коллизионных факторов. Детипизацией коллизионных факторов является происходящее в результате содержательной коллизии смешение материальных норм без должного для правового результата, правового основания. В ситуации возможного признания совместных завещаний заключённым договором наследования детипизация коллизионных факторов вызовет конфликт квалификаций в ситуации применения идентичных правовых категорий, относящихся к нормам наследования по завещанию и нормам наследования по договору.

**Ключевые слова:** будущее наследство, договор наследования, договорное наследование, факторы признания, признанное право, совместные завещания